

UDK: 327::911.3(497.11)"20"
Biblid: 0025-8555, 69(2017)
Vol. LXIX, br. 4, str. 401–422

Izvorni naučni rad
Primljen 4. septembra 2017.
Odobren 16. oktobra 2017.
<https://doi.org/10.2298/MEDJP1704401P>

Geopolitičke determinante spoljnopolitičkog pozicioniranja Srbije na početku 21. veka

Dušan PROROKOVIĆ¹

Apstrakt: Spoljnopolitičko pozicioniranje države je proces na koji utiču najmanje tri indikatora: geografski položaj, struktura svetskog političkog sistema i istorijska iskustva. Sva tri navedena indikatora su povezana sa fenomenom prostorne (geografske) distribucije moći ključnih aktera međunarodne politike, na regionalnom ili globalnom nivou, danas ili u prošlosti. Zbog toga ih možemo posmatrati kao geopolitičke determinante, bilo da je reč o trenutnom prirodno-geografskom i društveno-geografskom položaju Srbije, transformaciji strukture svetskog političkog ili razumevanju istorijskih procesa sa geopolitičkom dimenzijom. Autor analizira geopolitičke determinante koje su povezane sa sva tri indikatora istovremeno i iznosi predloge kako spoljnopolitičko pozicioniranje Srbije treba da se izvede. Rad se sastoji iz pet delova. U uvodnom delu autor opisuje šta spoljnopolitičko pozicioniranje podrazumeva i kako se ugla različitih teorija sagledava. U drugom delu se razmatra pojam geopolitičkih determinanti koje utiču na spoljnu politiku zemlje. Treći deo je posvećen analizi geopolitičkih determinanti povezanih sa tri indikatora spoljnopolitičkog pozicioniranja Srbije. U četvrtom delu se opisuje trenutna spoljna politika Srbije i upoređuje sa nalazima iz trećeg dela. U završnom delu rada autor uporedno analizira šta bi trebalo činiti, a šta se trenutno čini.

Ključne reči: geopolitika, spoljna politika, Srbija, Balkan, svetski politički sistem, spoljnopolitičko pozicioniranje, geopolitičke determinante.

¹ Autor je istraživač-saradnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd.

E-pošta: [dusan@diplomacy@bg.ac.rs](mailto:dusan@diplomacy.bg.ac.rs)

Rad predstavlja deo naučnog i istraživačkog angažovanja na projektu „Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: strateški pravci razvoja i učvršćivanja položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima – spoljnopolitički, ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti” (br. OI179029), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Spoljnopolitičko pozicioniranje države

Spoljna politika je skup aktivnosti koje institucije jedne države preduzimaju u međunarodnom okruženju, odnosno to su procesi u kojima „države deluju, reaguju i imaju međusobnu interakciju”.² Aktivnosti se mogu sprovoditi prema drugim državama ili međunarodnim organizacijama. Aktuelni trenutak u međunarodnoj politici karakteriše i sve veća uloga nedržavnih aktera, pa se u spoljnu politiku mogu uvrstiti i interakcije države sa međunarodnim nevladinim organizacijama, „nedržavnim narodima”, religijskim pokretima, multinacionalnim korporacijama, transnacionalnim bankama itd.³ Spoljnu politiku čine konkretna delovanja, odluke koje se donose i mere koje se sprovode, i one su, najčešće, u saglasnosti sa okvirnim dokumentom o spoljnopolitičkim ciljevima – strategijom ili doktrinom.⁴ Strategije i/ili doktrine se sprovode različitim tehnikama, a njima se utvrđuju srednjoročne spoljnopolitičke smernice, odnosno ciljevi koje treba dostići, zatim se nabrajaju izazovi, rizici i pretnje na koje je neophodno odgovoriti i navode se načini kako je to moguće ostvariti. Politička doktrina je „usklađivanje političkih ideala i praktičnog političkog delovanja u jedinstveni sistem”.⁵ Temelje se na naučno obrazloženim, razrađenim i usvojenim pravilima i principima o aktivnostima u nekoj oblasti političkog delovanja. Uglavnom se odnose na delovanje države u jednoj, konkretnoj oblasti, pa se najčešće sreću odbrambene, spoljnopolitičke i ekonomske doktrine. Za razliku od doktrina

(...) strategijama se definišu glavna spoljnopolitička i bezbednosna pitanja jedne države i predlažu njihova rešenja. U tom smislu, strategije predstavljaju logičan nastavak, dopunu spoljnopolitičkih doktrina. Strategija i doktrina se međusobno prepliću, utiču jedna na drugu i dopunjuju. Doktrinom se, na osnovu bezbednosnih pitanja iznetih u strategiji, može preciznije definisati spoljnopolitički cilj, a zatim strategijom utvrditi i način njegovog rešavanja: vojnom akcijom, zastrašivanjem, diplomatskim sredstvima, pozivanjem na međunarodno pravo.⁶

² Graham Evans and Jeffrey Newnham, *The Dictionary of World Politics: A Reference Guide to Concepts, Ideas and Institutions*, Harvester, New York, 1992, p. 100.

³ Nedržavne aktere nabrajaju Kegli i Vitkof (Charles W. Kegley, Eugene R. Wittkopf) i definišu pojam nedržavnog naroda kao etničke zajednice koja nema sopstvenu nacionalnu državu. Više u: Čarls Kegli i Judžin Vitkof, *Svetska politika: trend i transformacija*, Centar za studije Jugoistočne Evrope, Fakultet političkih nauka, Diplomatska akademija, Beograd, 2004.

⁴ Oskar Krejčí, *Mezinárodní politika*, Ekopress, Praha, 2010, str. 274–304.

⁵ Karel Žaloudek, Eduard Hulicius (eds), *Encyklopedie politiky*, Libri, Praha, 2004, str. 97.

⁶ Dušan Proroković, *Geopolitika Srbije: položaj i perspektive na početku XXI veka*, Službeni glasnik i Geopolitika, Beograd, 2012, str. 107.

Pošto su međunarodni odnosi anarhični, te zbog toga dolazi do čestih narušavanja odnosa između različitih država (ili između ostalih aktera, svejedno), a što se odražava na međunarodnu politiku u celini (bilo globalnu ili regionalnu), spoljnopoličke smernice se periodično moraju menjati, odnosno usaglašavati sa novonastalim okolnostima. To se pre svega odnosi na strategije. Ilustrativni primeri kako se menjaju spoljnopoličke smernice predstavljaju strateška dokumenta Rusije i NATO-a.

Državama stoji na raspolaganju veliki broj instrumenata za sprovođenje spoljne politike – bilateralni i multilateralni pregovori, međunarodno pravo, formiranje vojnih, ekonomskih ili političkih saveza, delovanje kroz međunarodne organizacije, otpočinjanje ratova i oslanjanje na vojnu silu. Kada će se koji od ovih instrumenata koristiti zavisi od postavljenih ciljeva i tekuće procene donosilaca odluka. Njihova upotreba se realizuje kroz primenu jedne od pet mogućih spoljnopoličkih tehnika: metoda intervencije (spoljnopolički ciljevi se ostvaruju eliminacijom konkurentskog interesa, države ili režima), metoda *divide et impera* (podeliti moć protivnika, odnosno razdvojiti protivnike i navoditi ih na međusobni sukob, kako ne bi došli u priliku da ujedinjuju svoje potencijale moći i zajednički deluju), metoda uzajamne kompenzacije (kada država A, u dogovoru sa državom B, razdeli moć države C), metoda naoružavanja (povećavanje borbene gotovosti i opremljenosti vojnih snaga zarad održavanja *status-a quo*) i metoda savezništva (ugovorno spajanje potencijala moći između dve ili više država).⁷

Pod spoljnopoličkim pozicioniranjem se podrazumeva obezbeđivanje adekvatnog položaja u međunarodnim odnosima zahvaljujući kojem će država moći na najbolji mogući način da brani svoje interese i osigurava nacionalnu bezbednost. Spoljnopoličkim pozicioniranjem se ostvaruju definisani ciljevi iz doktrinarnih i strateških dokumenata, a u odnosu na okolnosti se onda primenjuju različite tehnike/metode. U kontekstu spoljnopoličkog pozicioniranja svaka država prilikom definisanja sopstvene spoljnopoličke doktrine može birati između pet opštih, generalnih kurseva spoljne politike: samozaštite, širenja, odricanja, prestiža ili samoizolacije.⁸ Idealan tip vođenja politike samozaštite je obezbeđivanje *status-a quo* u međunarodnim odnosima. Politika samozaštite podrazumeva čitav niz mera koje jedna država može preduzeti, kako bi obezbedila *status quo* u ukupnim odnosima ili kako bi zaštitila sopstveni suverenitet, kao što su – preventivni rat, stvaranje bezbednosnih sfera uticaja itd. Kao primeri vođenja politike samozaštite često se navode ponašanja SAD i SSSR tokom Hladnog rata. Tipičan primer politike

⁷ Oskar Krejčí, *Mezinárodní politika*, op. cit., str. 277–278.

⁸ Dušan Proroković, *Geopolitika Srbije: položaj i perspektive na početku XXI veka*, op. cit., str. 105–106.

širenja je kolonijalno osvajanje i vođenje imperijalne politike. To ipak ne mora podrazumevati samo i isključivo teritorijalno širenje vlasti jedne države nad drugim teritorijama i državama, već i povećavanje sopstvene kontrole i uticaja na svetsku ekonomiju ili povećanje uticaja na društvene elite i javnost u drugim državama. Iako raspolaže, u svetskim razmerama posmatrano, skromnim vojnim snagama, Japan je jedna od najuticajnijih zemalja na globalnom nivou, pre svega zahvaljujući sopstvenom uticaju na svetsku ekonomiju. Kada je reč o politici odricanja pod njom se podrazumevaju potezi kada se država odriče sopstvenih, državnih interesa, zarad nekih drugih, viših. Takva politika daje prednost međunarodnoj solidarnosti ili, na primer, humanitarnim pitanjima, pre nego sopstvenim, tekućim interesima. Nasuprot tome, politika prestiža ispoljava se onda kada država ili režim po svaku cenu žele da legitimizuju sopstveno mesto na međunarodnom nivou. Istorijski osnov politika prestiža ima u spoljnopoličkom nastupu dinastičkih režima, koji su svojim aristokratskim pristupom opterećivali spoljnu politiku raznim formalnostima, ceremonijalima i elitističkim atavizmom. Danas je karakteristična za države trećeg sveta ili države u tranziciji, koje često pokušavaju da na međunarodnom nivou igraju značajno veću ulogu nego što im objektivno pripada, pokušavajući tako da sebi daju na značaju. Klasičan primer su manje evropske države, članice NATO-a, koje delimično zbog obaveza, ali i često iz pukog prestiža, učestvuju u skupim vojnim misijama i akcijama ovog vojnog saveza, a da nemaju u tome baš nikakve interese. Na to kakav će kurs država izabrati utiču i geopolitičke okolnosti, a u zavisnosti od toga koju politiku počne primenjivati, mogu se nazreti i geopolitički ciljevi. Nabrojanim kursevima spoljne politike treba dodati još i peti – politiku samoizolacije, kao mogućnost koja se može primenjivati. To su slučajevi kada jedna država delimično, u pojedinim oblastima, ili potpuno odluči da prekine odnose sa ostalim subjektima iz međunarodnog okruženja. U današnjim uslovima su retka direktna samoisključivanja država iz međunarodnih odnosa, ali postoje slučajevi, poput Severne Koreje, koji pokazuju da državno rukovodstvo radije bira izolaciju, nego učestvovanje u međunarodnoj politici pod uslovima koji se nameću.

Iz predstavljenih određenja šta se podrazumeva pod doktrinama strategijama, politikama i tehnikama uočljiva je veza između unutrašnje i spoljne politike države. Zbog toga se često navodi i da je spoljna politika odraz unutrašnje politike. Cilj države je, dakle, da u anarhičnom okruženju „pre svega obezbedi dovoljnu moć za osiguranje sopstvene egzistencije”.⁹ Zato njena spoljna politika ne predstavlja cilj sam po sebi, već se ona definiše i sprovodi u cilju ostvarivanja interesa i osiguravanja (nacionalne) bezbednosti. Tako se deluje u međunarodnom okruženju i stupa u interakcije sa drugim akterima. Prilikom definisanja spoljne politike neophodno je uzeti u obzir veći

⁹ Oskar Krejčí, *Mezinárodní politika*, op. cit., str. 265.

broj faktora. Kegli i Vitkof navode da, između ostalog, na „spoljnu politiku država utiče njihov položaj, prirodna bogatstva i fizička okolina”.¹⁰ Pored karaktera tekućih međunarodnih odnosa, a što se manifestuje upoređivanjem potencijala moći aktera i stalnim transformacijama strukture svetskog političkog sistema (a koja može biti jednopolarna, bipolarna ili multipolarna) i istorijskih iskustava jedne države, na njeno spoljnopolitičko pozicioniranje utiče i geografski položaj. Otuda i zaključak Miloša Kneževića da „prostorna metamorfoza i teritorijalna dinamika u različitim segmentima fizičkog sveta povratile su potrebu i uvećale važnost shvatanja načela politike prostora”.¹¹ Knežević dodaje da stalno prisustvujemo pojavama kako se „politika geografizuje”, a „geografija politizuje”.¹² Na istovetnom stanovištu stoji i Milomir Stepić sa konstatacijom o evidentnoj „geografičnosti političkih procesa”.¹³ Spoljna politika je određena i geopolitičkim položajem države, odnosno, spoljnopolitičko pozicioniranje zavisi i od geopolitičkih determinanti.

Geopolitičke determinante spoljnopolitičkog pozicioniranja

Različiti autori različito definišu oblasti i ciljeve proučavanja geopolitike. Za Karla Haushofera ona je „istorijska sinteza geografije, istorije, političke nauke, ekonomije i sociologije, pogodna za praktično političko delovanje, izbegavanje poraza u ratu za prostor i prirodna bogatstva, kao i za donošenje političkih odluka”.¹⁴ Prema Aleksandr Duginu (Александр Гельевич Дугин) to je „nauka kako vladati”, ali on još i upozorava da je geopolitiku „bolje ne porediti sa naukama, nego sa sistemima nauka”.¹⁵ Oskar Krejči je vidi kao „teoriju koja izučava zakonitosti uticaja (karakteristika) zemljine površine na politiku države i zakonitosti razmeštanja sile u (geografskom) prostoru”.¹⁶ „Geopolitika istražuje mesto određene države na političkoj karti sveta i odgovarajućih regiona, s ciljem da ukaže na najpovoljnije oblike i načine za njen razvoj i funkcionisanje. Ona je okrenuta ka budućnosti. Kao

¹⁰ Čarls Kegli i Judžin Vitkof, *Svetska politika: trend i transformacija*, op. cit., str. 126.

¹¹ Miloš Knežević, *Prizma geopolitike*, Institut za političke studije, Beograd, 2013, str. 35, 92.

¹² Miloš Knežević, *Mozaik geopolitike*, Institut za političke studije, Beograd, 2008.

¹³ Milomir Stepić, *Geopolitika: ideje, teorije, koncepcije*, Institut za političke studije, Beograd, 2016, str. 57.

¹⁴ Karl Haushofer, *De la géopolitique*, Fayard, Paris, 1986, p. 20.

¹⁵ Aleksandar Dugin, *Osnovi geopolitike*, knjiga 1, *Geopolitička budućnost Rusije*, Ekopres, Zrenjanin, 2004, str. 23.

¹⁶ Oskar Krejči, *Mezinardní politika*, op. cit., str. 523.

nauka o nacionalnoj strategiji ona je racionalna osnova političkog položaja države”.¹⁷ Geopolitika je, dakle, usmerena na identifikaciju društveno-geografskih i prirodno-geografskih faktora koji utiču na politiku i položaj države, kao i istraživanje uzročno-posledičnih veza između tih faktora. Da bismo definisali „geopolitičke determinante” neophodno je još kratko se osvrnuti i na pojam determinante. Svojstvo determinante u linearnoj algebri je da ona određuje invertibilnost matrice. U zavisnosti od njene vrednosti determiniše se da li je matrica invertibilna ili ne. Zbog toga se u ruskom jeziku za ovaj pojam koristi prevod „opredelitelj” (*определитель*) ili u širem tumačenju „vrednost koja opredeljuje”. U ovom kontekstu posmatrano, pod geopolitičkim determinantama se podrazumevaju faktori fizičko-geografskog i društveno-geografskog okruženja koji opredeljuju spoljopolitičko pozicioniranje države. Rukovodeći se parametrima koje definiše Rudolf Čelen, a koje izlaže u radu „Država kao životni oblik”, ti faktori mogu biti društveno-političkog (bilo da se tiču unutrašnje ili spoljne politike), ekonomskog ili demografskog karaktera.¹⁸

Iz navedenog se uočava da je veza između geopolitike i spoljne politike direktna i dvosmerna. Geopolitičke determinante utiču na definisanje spoljne politike, ali istovremeno se, u zavisnosti od efikasnosti i primerenosti spoljne politike geopolitički položaj države može se poboljšati ili pogoršati. Ukoliko se država loše pozicionira u međunarodnom okruženju, njen geopolitički položaj će biti ugrožen i obrnuto. Zato se može zaključiti da geopolitičke determinante predstavljaju sastavni deo geopolitičkih procesa ili same po sebi jesu geopolitički procesi. Prema Zoranu Kilibardi, geopolitički procesi su pojave koje utiču na geopolitički poredak. Sam geopolitički poredak predstavlja „prepoznatljiv obrazac distribucije moći u prostoru, koji rezerviše svakoj zemlji mesto koje joj po toj osnovi pripada u odnosu na druge”.¹⁹ Za svoje pozicioniranje države često koriste različite geopolitičke koncepcije koje su uobličene kroz doktrinarne i strateške akte. Geopolitičke koncepcije se, zato, mogu kvalifikovati kao dugoročne projekcije država (geopolitičkih subjekata), usmerene ka širenju uticaja i ostvarivanju interesa na određenom geografskom prostoru.

Pošto geopolitika kao disciplina ispituje vezu između društveno-političkih procesa i prirodno-geografskog okruženja, pod geopolitičkim determinantama se

¹⁷ Mirko Grčić, *Politička geografija*, Geografski fakultet, Beograd, 2000, str. 86.

¹⁸ O ovome više u: Andreja Miletić, „Geopolitika”, u: Milan Matić (prir.), *Enciklopedija političke kulture*, Savremena administracija, Beograd, 1993, str. 341.

¹⁹ Zoran Kilibarda i Milan Mijalkovski, *Geopolitika i terorizam*, Naučna knjiga i Akademija za diplomatiju i bezbednost, Beograd, 2006, str. 18.

može podrazumevati veliki broj indikatora različitog karaktera: ekonomski, socijalni, demografski, bezbednosni, strategijski i u užem smislu posmatrano – geopolitičke koncepcije drugih država zainteresovanih za delovanje u istovetnom geografskom prostoru. Sa jedne strane, ovakvo definisanje geopolitičkih determinanti nam daje manevarski prostor za široko sagledavanje položaja jedne države iz više različitih uglova. Međutim, sa druge strane, neophodno je istaći da to predstavlja i problem u istraživanju. Ne utiču sve determinante jednako na spoljnopolitičko pozicioniranje, pa je izdvajanje jedne ili nekoliko njih često teško objašnjivo. U velikoj meri, to predstavlja i subjektivno viđenje autora u zavisnosti šta su predmeti njihovih istraživanja: ekonomisti će uglavnom prednost davati ekonomskim indikatorima, demografi – demografskim, sociolozi i filozofi – društvenim itd. Oslanjajući se na prethodno navedene definicije spoljnopolitičkog pozicioniranja i geopolitičkih determinanti, u ovom radu će biti razmotreni indikatori koji utiču na tri ključna faktora pri definisanju spoljne politike države: geografski položaj, struktura svetskog političkog sistema (karakter tekućih međunarodnih odnosa) i istorijska iskustva.

Geopolitičke determinante spoljnopolitičkog pozicioniranja Srbije

Ekonomski indikatori

Na konkretnom primeru spoljnopolitičkog pozicioniranja Srbije vezu između geopolitike i ekonomije treba tražiti u dvema stvarima. Prvo, to je geografsko širenje Evropske unije kao ekonomske integracione celine na Balkan. Drugo predstavlja prihvatanje sistema vrednosti i standarda za uređivanje ekonomskog sistema prema postavkama neoliberalne teorije. Izvorište ovih principa je u zapadnoj ideološkoj matrici, pa je, shodno tome, i pokušaj „priključivanja” Srbije civilizacijskom Zapadu skopčano sa prihvatanjem ovakvog sistema vrednosti. Kako se i jedno i drugo odražava na geopolitički položaj Srbije?

Priključivanje kontinentalnoj geoekonomskoj celini se sprovodi preko niza potpisanih sporazuma između Srbije i članica EU, kao i otvorenih pretpostupnih pregovora koji se odvijaju od januara 2014. godine. Kontinualno, od 2000. godine, Srbija uvećava svoju spoljnotrgovinsku razmenu sa državama EU, a pored toga, zemlje poput Nemačke, Italije, Austrije i Slovenije su među najvećim investitorima u Srbiji. Ipak, analizirajući statističke podatke primetno je da većeg popravljavanja ekonomskih karakteristika posle 2008. godine nema. U Tabeli 1. su prikazani izabrani pokazatelji za period 2006–2016. godina.

Tabela 1: Pojedini ekonomski pokazatelji za Srbiju²⁰

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
1.	4,9	5,9	5,4	-3,1	0,6	1,4	-1	2,6	-1,8	0,8	2,7
2.	21.715	27.785	29.174	31.758	34.159	37.976	41.377	43.932	44.530	44.437	46.041
3.	2.028	1.998	1.997	1.901	1.805	1.866	1.865	1.864	1.815	1.990	1.978
4.	-3.137	-5.474	-7.126	-2.032	-2.037	-3.656	-3.671	-2.098	-1.985	-1.577	-1.371
5.	3.833	5.051	5.362	6.030	4.609	5.895	5.781	6.605	6.486	7.649	7.486

Legenda: 1 – rast BDP u procentima; 2 – prosečna mesečna neto zarada u dinarima; 3 – registrovana zaposlenost u hiljadama; 4 – bilans tekućeg računa u miliona evra (razlika između uvoza i izvoza); 5 – neto sopstvene devizne rezerve u milionima evra.

Iako je uočljivo da se spoljotrgovinski deficit kontinualno smanjivao, a devizne rezerve se povećavale, iz priloženog se vidi i da je značajniji rast bruto društvenog proizvoda u Srbiji zabeležen samo u prve tri godine u posmatranom vremenskom periodu, a da je registrovana zaposlenost stagnirala. Podatak da su realne zarade rasle treba uzeti sa blagom rezervom zbog kontinualnog pada vrednosti dinara u odnosu na evro sa jedne, i porasta troškova života sa druge strane.²¹ Nesumnjivo je, dakle, da Srbija zahvaljujući sporazumima o slobodnoj trgovini sa državama EU, CEFTA, Rusijom i Turskom sve više izvozi, te da se spoljnotrgovinski bilans uravnotežuje, ali ostaje otvoreno pitanje zašto se to značajnije ne odražava na rast BDP, povećavanje broja zaposlenih i realnih zarada. Prema proklamovanim ciljevima Vlade Republike Srbije iz 2008. godine da bi se procenat nezaposlenih smanjio na 18,1% na 11,9% u roku od 4 godine, neophodan je godišnji rast BDP od 7%, odnosno kumulativan rast u istom

²⁰ Preuzeto iz: „Kvartalni monitor ekonomskih trendova i politika u Srbiji“, br. 47, decembar 2016, str. 10.

²¹ Vrednost 1 evra je u julu 2006. godine iznosila oko 78 dinara, a u julu 2016. godine 122 dinara. Indeksirana u evrima neto zarada je 2006. iznosila 278, a deset godina kasnije 377. Reč je o povećanju od oko 36%, a ne 212% kako bi se moglo zaključiti upoređivanjem iznosa u dinarima. Prosečna potrošačka korpa za četvoročlanu porodicu je u decembru 2006. godine iznosila 26.211 dinara (336 evra), a decembra 2016. godine 69.360 dinara (568 evra). Mereći troškove života prema ovom pokazatelju može se zaključiti kako su oni u apsolutnom iznosu porasli za 264%, a u relativnom (indeksirano u evrima) za 69%. Rast realnih zarada je u svakom slučaju bio niži nego rast troškova života, pa otuda i prethodno izneta ocena da treba biti obazriv prilikom tumačenja ovog indikatora. Podaci izneti prema: „Prikaz osnovnih makroekonomskih pokazatelja u Republici Srbiji u 2007. i 2008. godini“, Savez samostalnih sindikata Srbije, Izveštaj broj 08/08, Beograd, 2008, str. 2–3; „Prosečna potrošačka korpa: kupovna moć stanovništva“, Ministarstvo trgovine, turizma i telekomunikacija, Beograd, 2017, str. 1.

vremenskom periodu od 30%.²² Srbija za proteklih deset godina nije bila ni blizu ostvarenju ovog cilja. Problematično je i što se od 2008. do 2016. godine javni dug uvećao za 2,84 puta i danas iznosi tri četvrtine bruto društvenog proizvoda (Tabela 2). Od potpisivanja Sporazuma o saradnji i pridruživanju sa EU u aprilu 2008. godine – što je označilo početak dinamičnijeg procesa evrointegracija zemlje, Srbija se prekomerno zaduživala pa u narednim decenijama čak ni veći rast bruto društvenog proizvoda ne može garantovati popravljjanje socijalno-ekonomskog ambijenta, jer će nova vrednost uglavnom odlaziti na vraćanje starih dugova.

Tabela 2: Kretanje javnog duga Srbije (u milijardama evra)²³

	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
1.	14.2	10.3	9.4	8.9	8.8	9.8	12.2	14.5	17.7	20.1	22.8	24.8	25.02
2.	201.2	50.2	35.9	29.9	28.3	32.8	41.8	45.4	56.2	59.6	70.4	75.5	73.5
3.	169.3	52.1	36.1	29.9	28.3	32.8	41.9	44.4	56.1	59.4	70.4	74.6	72.3

Legenda: 1 – javni dug u milijardama evra; 2 – udeo javnog duga u BDP prema proceni Ministarstva finansija Republike Srbije (u procentima); 3 – udeo javnog duga u BDP koji ne uključuje negarantovani dug lokalnih samouprava (u procentima).

Zabrinjavajuće je i što, kada se posmatraju parametri o konkurentnosti koji analizira Svetski ekonomski forum (*World Economic Forum*), Srbija stagnira i čak je lošije rangirana od svih balkanskih država izuzimajući Bosnu i Hercegovinu.²⁴ Sa postojećom razvijenošću sistema obrazovanja, primarne zdravstvene zaštite, infrastrukture i tehnološke opremljenosti Srbija nije konkurentna, pa samim tim nije ni moguće značajnije pospešiti ekonomski rast. Sa druge strane, primetno je da su sve balkanske zemlje loše rangirane, što ukazuje da je ovo i regionalna karakteristika. Srbija pripada pasivnom ekonomskom regionu, sa državama koje iili teže članstvu u EU ili su već u toj integracionoj celini, ali se to značajnije ne odražava na njihove ekonomske indikatore. Ekonomska stagnacija, dakle, ima i svoju geografsku dimenziju, ona je vezana za balkanski prostor i dosadašnja spoljopolitička usmerenja država u regionu tu karakteristiku ne mogu da promene.

²² „Prikaz osnovnih makroekonomskih pokazatelja u Republici Srbiji u 2007. i 2008. godini“, op. cit., str. 2.

²³ „Kvartalni monitor ekonomskih trendova i politika u Srbiji“, op. cit., str. 40.

²⁴ Srbija je na 95. mestu, BiH na 100, a ostale države su na sledećim pozicijama: Slovenija – 57, Crna Gora – 60, Bugarska – 74, Hrvatska – 76, Rumunija – 77, Albanija – 78, Makedonija – 79, a Grčka – 90 (“The Global Competitiveness Report 2011–2012. Appendix: Computation and Structure of the GCI 2011–2012”, World Economic Forum, Davos, 2012, www.weforum.org/docs/WEF_GCR_Report_2011–2012.pdf).

Demografski indikatori

Jedna od karakteristika balkanskih država jeste i izraženo smanjivanje broja stanovnika (za zaključke koji će biti izneti od manjeg je značaja pitanje u kojim granicama se Balkan posmatra, pa se tako ovaj pojam tumači u najširem mogućem kontekstu). Brojnost populacije se u međupopisnom periodu 1991–2011. godina smanjila za preko 5,8 miliona, što je demografski gubitak od blizu 9% (predstavljeno u Tabeli 3).

Tabela 3: Broj stanovnika balkanskih država (1991–2011)²⁵

	1991	2001	2011	2011/1991
Albanija	3.225.417	3.069.225	2.831.741	- 393.676 (-12.2%)
BiH	4.376.403	3.798.953	3.531.189 (2013)	-1.205.214 (-27.5%)
Bugarska	8.487.317	7.932.984	7.364.570	-1.122.747 (-13.3%)
Grčka	10.259.900	10.964.020	10.816.286	+556.386 (+5.4%)
Makedonija	2.033.964	2.022.547 (2002)	2.062.294 (2012)	+28.330 (+1.4%)
Rumunija	22.810.035 (1992)	21.680.974 (2002)	20.121.641	-2.688.394 (-11.8%)
Srbija	8.010.906	7.498.001 (2002)	7.186.862	-824.044 (-10.3%)
Hrvatska	4.784.265	4.492.049	4.456.069	-328.196 (-6.9%)
Crna Gora	615.035	620.145 (2003)	620.029	+4.994 (+0.8%)
Kosovo/UN	1.956.196	1.850.000 (~)	1.739.825	-216.371 (-11.1%)
Ukupno	66.559.438	63.928.898	60.730.506	-5.828.932 (-8.8%)

²⁵ Душан Пророкович, „Емиграция из балканских стран как непрерывный процесс“, In: *Политика и практика регулирования миграции в условиях современных вызовов*, Международная научно-исследовательская конференция „Тирасполь 2017“, Кишинэу, 2017, str. 38.

U međupopisnom periodu 2002–2011. godina u Srbiji je zabeležen pad od preko 300.000 stanovnika. Prema prognozama, ovakav trend će se nastaviti i u narednim decenijama. Prosečna starost stanovništva je 41,3 godine, negativan prirodni priraštaj iznosi – 0,467% godišnje, a svega 10,17% ukupnog stanovništva se smatra „optimalno fertilnim”, što ukazuje da će se broj stanovnika na popisima 2021. i 2031. godine dodatno smanjivati. Vladimir Nikitović navodi:

Verovatnoća da 2050. Srbija bude populaciono veća nego danas je manja od 10%. Najveće su šanse da će tadašnji broj stanovnika biti sličan onom iz 1950. Za očuvanje ili eventualni porast aktuelne populacije do sredine ovog veka, porast plodnosti jeste neophodan, ali ne i dovoljan uslov. Tek bi preobražaj Srbije u tipičnu intenzivno-imigracionu državu pružio respektabilne šanse (45%) za porast broja stanovnika do 2050. U suprotnom, opstanak niske plodnosti i negativnog spoljno-migracionog bilansa do tada bi verovatno smanjio populacionu veličinu države za više od 2 miliona žitelja, pri čemu ne postoje ni teorijske šanse da se današnja veličina održi.²⁶

Kao i u susednim državama, trendovi приметni u Srbiji su vrlo nepovoljni. Pogotovo posmatrano iz dugoročne perspektive. Smanjivanje broja stanovnika je posebno izraženo u jugozapadnim i jugoistočnim delovima Srbije, pa proces svojevrsnog „populacionog pražnjenja” ima i geografsku dimenziju. Milomir Stepić objašnjava da ovaj proces već dugo traje:

U migracionoj polarizaciji Srbije emigracioni prostori jesu većina seoskih naselja, brdsko-planinski i pogranični predeli. Dugo forsirana industrijalizacija, haotična urbanizacija i ideološko-politička propaganda života i rada u gradu izazvali su naglu i stihijsku emigraciju sa sela i deagrarizaciju. Odseljavanjem Srba pogranični krajevi ostaju nepokriveni domaćim, državi lojalnim, autohtonim i državotvornim narodom, što za bezbednost i odbrambenu sposobnost ima dalekosežne negativne posledice.²⁷

Ovom zaključku treba dodati i da ekonomska stagnacija balkanskih zemalja ubrzava i čini obimnijim emigracije iz Srbije ka zapadnoevropskim zemljama, koje su, u odnosu na hladnoratovski period, značajno liberalizovale mogućnost trajnog regulisanja boravka i zapošljavanja. „Populaciono pražnjenje” se, dakle, ne odvija samo na relaciji od ruralnih ka urbanim sredinama (Beograd, Novi Sad, Niš i Kragujevac), već iz Srbije ka drugim državama. Pošto u ovom procesu uglavnom

²⁶ Vladimir Nikitović, *Demografska budućnost Srbije: imigracija kao izvesnost?*, Službeni glasnik i Institut društvenih nauka, Beograd, 2010.

²⁷ Milomir Stepić, „Geopolitičke implikacije srpskih migracija”, u: *Srpsko pitanje – geopolitičko pitanje*, Jantar grupa, Beograd, 2004, str. 273.

učestvuje mlado, radno sposobno i obrazovano stanovništvo, njegova posledica nije samo dugoročno smanjivanje odbrambene sposobnosti zemlje, kako to Stepić upozorava, već će se u srednjoročnom periodu javiti i problem nedostatka kvalifikovane radne snage sposobne da učestvuje u značajnijim razvojnim strategijama. Bez mladog i obrazovanog stanovništva gotovo je nemoguće planirati ekonomski razvoj zasnovan na novim tehnologijama i u visokoakumulativnim granama privrede. Sa jedne strane demografski indikatori ukazuju da se odvija proces populacionog prажnjenja iz jugoistočnog i jugozapadnog dela zemlje, a sa druge strane da deo populacije emigrira ka zapadnoevropskim državama.

Bezbednosni indikatori

Bezbednosni idnikatori geopolitičkog položaja su povezani sa izazovima, rizicima i pretnjama po bezbednost države čiji se položaj analizira. Pritom, pojam bezbednosti je neophodno sagledavati iz najšireg mogućeg konteksta. U Strategiji odbrane Republike Srbije od 2009. godine se navodi da

(...) povećana međuzavisnost država na globalnom planu umanjuje opasnosti od tradicionalnih vojnih pretnji. U prkos tome, svet se danas suočava sa kompleksnom bezbednosnom situacijom koju karakterišu brze i teško predvidive promene, što rat i oružane sukobe i dalje čini konstantom međunarodnih odnosa. Terorizam, organizovani kriminal, proliferacija oružja za masovno uništenje, etnički i verski ekstremizam, ilegalne migracije, kao i prekomerna eksploatacija energetskih resursa i njihov sve izraženiji deficit predstavljaju dinamičan splet uzroka rizika i pretnji bezbednosti u mnogim državama i regionima sveta.²⁸

Kada je reč o regionu, u Strategiji nacionalne bezbednosti se podvlači da „nasleđeni problemi iz prošlosti, istorijske protivrečnosti, kao i posledice sukobljavanja naroda i država na prostoru Jugoistočne Evrope, a posebno na prostoru Balkana, u novijoj istoriji i danas utiču na stanje bezbednosti u regionu”.²⁹ Analizirajući bezbednosne indikatore iz ugla dve spomenute strategije, može se zaključiti kako su ključne pretnje nepovoljni procesi koji se tiču temeljne destabilizacije regiona kom Srbija pripada, energetske bezbednosti i terorizma motivisanog verskim fundamentalizmom. Uz navedene procese, potrebno je dodati i masovne migracije, pitanje koje je postalo prioritetno tokom poslednje dve godine ne samo kada je reč o (nacionalnoj) bezbednosti Srbije, već svih evropskih država.

Svi ovi procesi, izuzimajući donekle terorizam, imaju geografsku dimenziju, nastaju i/ili ispoljavaju se na određenom prostoru i zato u geopolitičkom smislu determinišu

²⁸ „Strategija odbrane Republike Srbije”, Službeni glasnik RS, br. 88/2009.

²⁹ „Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije”, Službeni glasnik RS, br. 88/2009.

spoljnopolitičko pozicioniranje Srbije. Složena međuetnička i međudržavna kompozicija Balkana uzrokuje neophodnost vođenja osteljive i istančane regionalne politike. Broj otvorenih pitanja između aktera je daleko veći, a njihovi sukobi su intenzivniji nego u drugim delovima Evrope, što povećava konfliktni potencijal.

Geopolitičke koncepcije velikih sila

Premda sa skromnim površinama i ograničene strateške dubine, balkanske države imaju mnogo veći geopolitički značaj nego što se to na prvi pogled čini. Balkansko poluostrvo je prostor ukrštanja važnih saobraćajnica, kontaktna zona između jadranskog i crnomorskog akvatorija po osi zapad-istok i mediteranskog basena i srednjoevropskog prostora po osi jug-sever, to je mesto interkonekcije različitih naroda i religija. Otuda i „geopolitički magnetizam” Balkana koji se manifestuje stalnim mešanjem velikih sila u unutrašnje odnose balkanskih naroda u dugom vremenskom kontinuitetu. U strategijama najvažnijih američkih i britanskih geopolitičkih mislilaca Balkan se kategorizuje u „unutrašnji polumesec” (Halford Makinder), „kontinentalni rimlend” (Nikolas Spajkmen), „zonu potresa” (Saul Koen) ili jednostavno područje za „razvlačenje strategijske anakonde” (Alfred Mehen) kojom je moguće opkoliti ostale evroazijske velike sile i tako očuvati preimućstvo na moru; u geopolitici evroazijstva Balkan se spominje kao područje preko kojeg Rusija može obezbediti pristup „toplim morima” zaobilazeći moreuze (Bosfor i Dardanele), a u tom kontekstu je vrlo važan geokulturni faktor – to što su Srbi, Bugari i Grci pravoslavni narodi (uz to, srpski i bugarski jezici su slovenski, što se olakšava jačanje kulturnih veza), pa je tradicionalno – religijsku dimenziju poželjno što češće isticati; na tradicionalno – religijske temelje se oslanja i neoosmanistička koncepcija, samo je za nju prioritet učvršćivanja veza Turske sa muslimanskim stanovništvom u regionu koji je veza Bliskog istoka sa Zapadnom Evropom; za nemački kontinentalizam Balkan je kontaktno područje sa Bliskim istokom, ali i „spoljna granica” ka području dominacije „islamske civilizacije”, zbog čega je prisustvo Nemačke (bilo direktno, bilo korišćenjem institucija EU kao instrumenta) u regionu najčešće nesrazmerno ekonomskim i političkim interesima koje zvanični Berlin ima u ovom delu Evrope. Ispitivati regionalne odnose i regionalnu bezbednost nemoguće je bez sagledavanja geopolitičkih koncepcija velikih sila i njihovog uticaja na lokalne aktere. Posmatrajući iz ugla geopolitike, treba napomenuti da atlantizam, koji se ispoljava kao koncepcija SAD i njenih saveznika, nije povoljan po ukupan položaj Srbije. Ambicija ovog koncepta je da se politički nastup Srbije ograniči, a to je delimično motivisano i događajima iz bliže prošlosti, kada je NATO vojno intervenisao protiv SR Jugoslavije, što je dugoročno determinisalo postavljanje SAD u regionu Balkana. Srednjoevropski kontinentalizam, kojim se opisuje geopolitičko postavljanje Nemačke, kao telurokratski koncept trebao

bi biti naklonjeniji Srbiji, ali teško istorijsko nasleđe proisteklo iz čak tri nemačke vojne intervencije protiv Srbije (1914–1918, 1941–1945, 1999) tokom 20. veka, te uloge ove države u razbijanju SFR Jugoslavije i pružanju pomoći kosovskim Albancima u jednostranom proglašavanju tzv. Republike Kosovo, ne ostavljaju mesto za optimizam u budućnosti. Očigledno je da Srbija ne predstavlja potencijalnog saveznika u realizaciji kontinentalističkih planova. Neoosmanizam, koji posle odbacivanja kemalizma postaje geopolitička koncepcija Turske, iako sa značajno širim ambicijama, prevashodno će biti koncentrisan na Balkan iz više razloga. S obzirom na to da jedan od ključnih stubova ovog koncepta predstavlja oslanjanje na islam, Srbija ni na ovoj strani nema povoljan razvoj situacije. Jedinu alternativu popravljaju geopolitičkog položaja predstavlja pokušaj vezivanja za evroazijstvo, geopolitičku konstrukciju Rusije, i pozicioniranje Srbije kao jugozapadne kapije novonastajuće evroazijske integracije, ali tu se javlja niz ograničavajućih faktora. Nepovoljan geopolitički položaj skoro da se može okarakterisati kao konstanta u istoriji savremene srpske države, od početka 19. veka do danas, ali isto tako je primetno da se on naglo poboljšavao u slučajevima kada je dolazilo do sukoba interesa između ključnih zapadnih geopolitičkih centara. Zato na poboljšavanje geopolitičkog položaja Srbije mogu uticati i strukturne promene u svetskom političkom sistemu i njegova transformacija ka multipolarnoj formi.³⁰ Geopolitički položaj zemlje zavisi od njenog spoljnopolitičkog pozicioniranja, ali važi i obrnuto. To je najvidljivije kada se u obzir uzmu geopolitičke koncepcije velikih sila i njihov odnos prema Srbiji. Bez obzira na to što koncepcije atlantizma, srednjoevropskog kontinentalizma i neoosmanizma imaju dugoročne projekcije nepovoljne po ukupni položaj Srbije, sa SAD, Velikom Britanijom, Nemačkom i Turskom se moraju održavati intenzivni odnosi, jer bi posledice njihovog prekidanja bile dramatične. To je vidljivo i kada se analizira tekuće spoljnopolitičko pozicioniranje Srbije.

Spoljna politika Srbije na početku 21. veka: kakva je veza sa geopolitičkim determinantama?

Pojave i procesi fizičko-geografskog (indirektno) i društveno-geografskog (direktno) okruženja koji opredeljuju spoljnopolitičko pozicioniranje Srbije, sagledani kroz prizmu ekonomskih, demografskih, bezbednosnih i „užih geopolitičkih“ indikatora su: nerešeni međudržavni i međunacionalni problemi (tri najvažnija su statusa Kosova i Metohije, te stalne tenzije u BiH i Makedoniji);

³⁰ Dušan Proroković, *Geopolitika Srbije: položaj i perspektive na početku XXI veka*, op. cit., str. 781–782.

geografsko širenje NATO i EU na države u regionu; ekonomska stagnacija balkanskih država; populaciono pražnjenje jugozapadnih i jugoistočnih delova zemlje; energetska bezbednost države; intenzivna radikalizacija muhamedanskih sredina na Balkanu; intenzivne masovne migracije koje se odvijaju „balkanskom rutom” ka zapadnoevropskim državama. To su geopolitičke determinante tekućeg spoljnopolitičkog pozicioniranja Srbije.

Srbija nema usvojen dokument pod nazivom „spoljnopolitička strategija”, „doktrina” ili „konceptcija”, pa se zato pojavljuju nedoumice oko tumačenja pojedinih mera koje državni organi preduzimaju. Ipak, na osnovu niza drugih odluka mogu se utvrditi spoljnopolitički prioriteti i pratiti spoljnopolitičko pozicioniranje zemlje. Nesumnjivo, prvi cilj je članstvo u Evropskoj uniji i u tom kontekstu državni organi prilježno deluju.³¹ Prema zvaničnim dokumentima Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije

(č)lanstvo u EU je prvi strateški spoljnopolitički prioritet Republike Srbije. Vrednosti oko kojih su se okupile članice EU Srbija prepoznaje kao vrednosti koje želi dalje da neguje, a pristupni proces kao priliku za reforme i jačanje evropskih standarda. Osim toga, Evropska unija je najvažniji trgovinski i investicioni partner Srbije i time jedan od najznačajnijih faktora ekonomske stabilnosti zemlje.³²

Drugi prioritet je održavanje regionalne stabilnosti i unapređivanje saradnje sa susednim državama. Veći broj regionalnih organizacija je formiran od 2000. godine kako bi se unapredila saradnja u multilateralnom formatu, a najveću ulogu verovatno ima CEFTA, zona slobodne trgovine između balkanskih država.³³ Mada se broj i struktura članica u ovoj ekonomskoj integraciji tokom godina menjao (kada države postanu članice EU prestaje im članstvo u CEFTA), zahvaljujući uspostavljenom mehanizmu slobodne trgovine višestruko se povećao obim spoljnotrgovinske razmene između balkanskih zemalja. To do određene mere utiče i na političke odnose i unapređuje ukupnu saradnju između država. U kontekstu održavanja stabilnosti u regionu treba posmatrati i odnose Srbije i SAD, pošto je (još uvek) jedina svetska supersila najvažniji činilac regionalne bezbednosti. Treći prioritet je održavanje vojne neutralnosti, mada nije do kraja jasno šta se pod ovim pojmom tačno podrazumeva. Svi predsednici i premijeri su od 2007. godine

³¹ Brane Miljuš, „Prioriteti spoljnopolitičke strategije Republike Srbije”, *SVAROG*, br. 6, 2013, str. 74–76.

³² „Politički odnosi Republike Srbije i Evropske unije”, Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije, Beograd, 2017, www.mfa.gov.rs/sr/index.php/spoljna-politika/eu/rep-srbija-eu?lang=lat.

³³ Dragan Đukanović i Ivona Lađevac, „Prioriteti spoljnopolitičke strategije Republike Srbije”, *Međunarodni problemi*, Vol. LXI, br. 3, 2009, str. 356–357.

naovamo uporno ponavljali kako su opredeljeni za vojnu neutralnost, ali je mali broj odluka državnih institucija u kojima se ona pominje, a ovakav status je ustanovljen u rezoluciji Narodne skupštine koja se uopšte ne tiče vojne saradnje ili eventualnih vojnih integracija Republike Srbije. Tako ostaje „slobodno tumačenje” nosilaca ključnih državnih funkcija kako „Srbija neće ući u NATO i neće ući u ODKB”.³⁴ Međutim, Vlada Republike Srbije je opredeljenje za institucionalnu saradnju sa Alijansom izrazila kroz program Partnerstvo za mir, uspostavljanje Vojnog predstavništva u Misiji pri NATO-u, realizaciju Individualnog akcionog plana partnerstva (IPAP) i zaključivanje Sporazuma o bezbednosti informacija. Istovremeno, Srbija od 2012. godine intenzivira vojnu saradnju sa Rusijom, od tada su organizovane četiri zajedničke vojne vežbe, dogovorena je isporuka ruskog naoružanja Srbiji (među njima i šest letelica tipa MIG 29), a od 2013. godine predstavnici Narodne skupštine učestvuju kao posmatrači u radu parlamentarne skupštine ODKB. Proglašena vojna neutralnost se manifestuje dinamičnom saradnjom sa NATO i nešto sporijom sa oružanim snagama Rusije, a da nikakav zakon o tome nije donet, kao što su to učinile ostale zemlje sa sličnim statusom (ili je to, kao u slučaju Austrije, regulisano u Ustavu). Četvrti prioritet je održavanje dobrih odnosa sa Ruskom Federacijom. Srbija je jedina država zapadno od nekadašnje sovjetske granice koja je imala sporazum o slobodnoj trgovini sa Rusijom (odnosno sa Evroazijskim ekonomskim savezom kada je formiran) i jedina koja posle 2014. godine Rusiji nije uvela sankcije. Pored političke saradnje, Srbiji je partnerstvo sa Rusijom neophodno i zbog osiguravanja energetske bezbednosti. Peti prioritet su odnosi sa „ostalim državama”, a u prvom redu se to odnosi na Kinu i Tursku. Broj kineskih inicijativa u istočnoj Evropi svake godine raste, a u Srbiji su one dobro prihvaćene i po mnogo čemu u svojim odnosima sa Pekingom, zvanični Beograd prednjači. Kineske kompanije su do 2017. godine uspele da postanu važni investitori u Srbiji, zahvaljući kineskim kreditima građeni su važni infrastrukturni i energetske objekti u zemlji (most Zemun–Borča, Koridor 11, TE „Kostolac”, a potpisan je i ugovor o izgradnji brze pruge Beograd–Budimpešta).

Složenu i multivektorsku spoljnu politiku Srbija vodi zbog uticaja geopolitičkih determinanti, mada je uočljivo da nemaju sve determinante isti uticaj. „Uži geopolitički indikatori” determinišu spoljnopolitičko pozicioniranje Srbije i zbog toga se manje pažnje obraća nekim drugim, koji u budućnosti mogu biti jednako važni. Bez osiguravanja energetske bezbednosti nemoguće je planirati dugoročan ekonomski rast, a bez toga će biti vrlo teško zadržati mlado i obrazovano stanovništvo u zemlji i zaustaviti populaciono prажnjenje jugoistočnih i jugozapadnih

³⁴ Ovakva formulacija je ponovljena mnogo puta, a poslednji put se to dogodilo 31. jula 2017. kada je to izgovorio predsednik države Aleksandar Vučić na konferenciji za štampu u Kragujevcu.

delova zemlje. Time se slabi i odbrambena sposobnost zemlje, kojoj sve veću pretnju predstavljaju izrazite zone nestabilnosti u kojima se organizuju zajednice radikalnih islamista, kao i masovne migracije stanovništva iz drugih delova sveta ka Evropi. Delovi Srbije izloženi „populacionom pražnjenju” mogu lako postati i „krajnje odredište” migranata, bilo da to bude politički uslov Evropske unije ili spontani proces, a u ovom trenutku uopšte ne postoje ni naznake kako bi Srbija mogla od toga da se zaštiti. Uglavnom, u procesu „regionalnog balansiranja”, amortizovanju nepovoljnih projekcija pojedinih velikih sila i pokušajima očuvanja tekuće stabilnosti u okruženju (iako to nije definisano ni u jednom zvaničnom državnom dokumentu) očigledno je da u spoljnopolitičkom pozicioniranju Srbije ima geopolitičke logike, odnosno da geopolitičke determinante kao što su nerešeni međudržavni i međunacionalni problemi i geografsko širenje NATO i EU na države u regionu utiču na njeno postavljanje u međunarodnim odnosima. U određenoj meri na spoljnu politiku Srbije utiču i determinante označene kao „ekonomska stagnacija balkanskih država” i „energetska bezbednost”, pa se zbog toga u Srbiji vrlo rado i sa puno optimizma prihvataju pojedine inicijative koje dolaze iz Kine i Rusije. Istovremeno, na preostale tri determinante se obraća malo ili nimalo pažnje, iako one mogu uticati na širu regionalnu destabilizaciju i zaoštravanje odnosa sa pojedinim susedima i tako ugroziti nacionalnu bezbednost.

Zaključak

Kao i u slučaju ostalih država, na spoljnopolitičko pozicioniranje Srbije utiču tri faktora: njen geografski položaj, struktura svetskog političkog sistema i istorijska iskustva. Svaka od sedam nabrojanih geopolitičkih determinanti spoljnopolitičkog pozicioniranja se može sagledavati iz tri različita ugla, u odnosu na tri faktora spoljne politike. Geografski položaj je u tekućoj spoljnoj politici zadata vrednost, pa se može konstatovati kako je sa severa i istoka i severozapada Srbija okružena članicama EU, a još i sa juga članicama NATO-a. Od osam susednih država samo dve nisu članice NATO-a, pri čemu je Makedonija iskazala jasnu spremnost da to uskoro postane. Međutim, sa druge strane, ukoliko međunarodne odnose sagledavamo iz konteksta transformacije strukture svetskog političkog sistema, uočićemo da datosti nema, odnosno da prisustvujemo dinamičnim procesima koje uzrokuje uspostavljanje ravnoteže snaga u potencijalima vojne, ekonomske i političke moći ključnih aktera svetske politike.

Globalni poredak se menja, transformiše se od jednopolarnog ka multipolarnom i to se uočava kako u regionu Bliskog istoka, tako i u Severnom

Pacifiku i Srednjoj Aziji. Na Balkanu je to slabije uočljivo, pošto SAD i dalje ostaju najvažniji (u određenoj meri i jedini) faktor regionalne bezbednosti i da bi održale takav status koriste NATO. Dugoročne geopolitičke projekcije kako SAD, tako i ostalih najvažnijih država NATO nisu povoljne po Srbiju, pa se zbog toga upravo Srbija javlja kao nosilac impulsa globalnih promena na regionalnom nivou. Preko Srbije se vrši transmisija ruskog i kineskog uticaja u regionalnom okviru, čime se pokušava dugoročno promeniti struktura balkanskog (geo)političkog sistema, odnosno definisati novi poredak. Pošto su skoro sve ostale zemlje članice NATO-a, za Rusiju i Kinu drugi izbor i ne postoji, ili je, najblaže rečeno, mogućnost izbora vrlo sužena. Posmatrano u tom kontekstu, Srbija koristi metodu savezništva (sa Rusijom i Kinom) kao spoljnopolitičku tehniku kojom bi trebalo da se omogući sprovođenje politike samozaštite. U određenoj meri, a posle najavljenog vojno-tehničkog aranžmana sa Rusijom, mogu se prepoznati i elementi metode naoružavanja koji se preduzimaju u cilju održavanja regionalnog *statusa quo* (u tekućim okolnostima, to bi značilo održavanje vojne neutralnosti Srbije). Međutim, evidentno je da čak i u većoj meri nego prema Rusiji i Kini Srbija koristi metodu savezništva u svojim odnosima sa EU i to ne za isključivo za implementaciju politike samozaštite, već politike odricanja. Kroz ugovorni odnos sa EU Srbija prepušta deo suverenih nadležnosti naddržavnim institucijama i tako se dobrovoljno odriče dela nasleđenih prava. Da sve bude još složenije, metoda savezništva se upotrebljava i u odnosima sa SAD, pošto se saradnja između Srbije i NATO stalno unapređuje.

Istovremeno, za razliku od Rusije i Kine koje Srbiju koriste kako bi globalnu konjunkturu prenele na regionalni nivo i zbog toga sklapaju strateške sporazume sa akterom neuporedivo manjih potencijala moći, SAD i najvažnije države EU u spoljnopolitičkom ophođenju prema Srbiji sprovode metode intervencije i *divide et impera* (umešno se koriste neregulisani međudržavni odnosi i međuetničke napetosti kako bi se u koordinaciji sa susednim državama podelili ili relativno umanjili potencijali moći Srbije). Radi primene metode *divide et impera* SAD, Nemačka i Francuska upotrebljavaju istorijska iskustva kao faktor za spoljnopolitičko pozicioniranje pojedinih balkanskih država, dozvoljavajući im ili čak potpirujući ih da koriste teze o srpskoj odgovornosti, „srpskom genocidu” itd. kao neupitnu istorijsku istinu. Zbog toga se tenzije u odnosima Srbije sa Hrvatskom, Albanijom (i u pregovorima sa Kosovom) i muslimansko-hrvatskim delom Bosne i Hercegovine stalne, a relativno često se pojavljuju i na relacijama sa Makedonijom i Crnom Gorom. Srpske vlasti još od 2008. godine, po pravilu, žele da prenebregnu da se u spoljnopolitičkom pozicioniranju drugih koriste ovako konstruisana istorijska iskustva, pa je spoljna politika usmerena na proces evrointegracija, projekcije o budućnosti i prihvatanje dela odluka (čak i onih nepovoljnih) koje korišćenjem metoda intervencije NATO i EU od Srbije zahtevaju. U javnosti se najčešće obrazlaže

kako je ovo smisleno činiti ne samo zbog ublažavanja (geopolitičkog) pritiska, već zbog ekonomskog razvoja i pospešivanja životnog standarda. Ipak, ekonomski i donekle demografski indikatori ukazuju da su to samo izgovori, te da intenziviranjem integracija u EU (tek o NATO kao vojnoj integraciji i njegovom uticaju na ekonomski razvoj ne treba puno trošiti reči) ne dolazi automatski i do dinamičnog ekonomskog razvoja i zaustavljanja negativnih demografskih trendova. Agonija vidljiva u svim balkanskim državama, uzrokovana ekonomskog stagnacijom i populacionim pražnjenjem će se nastaviti bez obzira na evrointegracije i pozicioniranje NATO u ovom delu sveta.

Sagledavajući u ovom kontekstu, može se zaključiti kako geopolitičke determinante utiču na sva tri faktora spoljnopolitičkog pozicioniranja Srbije. U najvećoj meri to su, kako jeć navedeno geopolitičke koncepcije velikih sila ili „uži geopolitički indikatori“, a donekle i energetska bezbednost. To se oseća i u spoljnopolitičkom pozicioniranju Srbije i pokušajima balansiranja u odnosima prema različitim, međusobno suprotstavljenim akterima. Međutim, isto tako je uočljivo i da se na ostale geopolitičke determinante malo ili nimalo obraća pažnja. To je velika opasnost, pošto, kako je istaknuto u prvom delu rada, postoji snažna povezanost između unutrašnje i spoljne politike. Sučeljavanje velikih sila i njihovih dugoročnih geopolitičkih koncepcija može biti preneto na drugo polje, a da rukovodstvo Srbije toga uopšte ne bude svesno. U Srbiji danas ne postoji nijedan stratejski dokument koji se bavi pitanjem populacionog pražnjenja zemlje i posledica koje to može proizvesti. Takođe, iako se o tome u javnosti s vremena na vreme govori, ne postoji ni koherentna i zaokružena politika pokušaja zaustavljanja odliva mladog i obrazovanog stanovništva iz zemlje. Srbija se vrlo lako može naći u situaciji da postane izvoriste jeftine i nekvalifikovane radne snage, koja će se koncentrisati u urbanim centrima, sa ispražnjenom periferijom koju neće imati ko da brani. U uslovima transformacije strukture svetskog političkog sistema i sukobljavanja velikih sila, te narušenih međudržavnih i međuetničkih odnosa u regionu i eskalacije migrantske krize ovo je prvorazredna pretnja o kojoj se mora razmišljati i koja mora postati i deo spoljnopolitičkog pozicioniranja. Populaciono pražnjenje jugoistoka zemlje je komplementarno sa identičnim procesom u severozapadnoj i jugozapadnoj Bugarskoj, pa bi u tom pogledu trebalo intenzivnije raditi sa našim istočnim susedom (izgradnja infrastrukturnih projekata, formiranje ekonomskih zona, definisanje usaglašenih razvojnih strategija itd); borba protiv terorizma je prioritet većine zapadnih zemalja, a pre svega evropskih, pa se u tom kontekstu mogu preduzimati inicijative prema EU i tako širiti manevarski prostor za pregovore za zapadnoevropskim zemljama u budućnosti, pošto je on sada ograničen samo na dve teme – status Kosova i kako istisnuti uticaj Rusije iz Srbije (time bi umesto da se protiv Srbije primenjuju nepovoljne metode intervencije i

divide et impera pokušali da usmerimo EU da ka Srbiji primenjuje metodu savezništva); u odnosu sa susednim državama graditi autonomne veze (mimo EU i NATO) na bazi parcijalnih, bilateralnih interesa, a zatim tu poziciju koristiti za primenu metode *divide et impera* u regionalnom okviru itd.

Obraćanje pražnje na ostale geopolitičke determinante je neophodno, jer je to jedina garancija da će se u budućnosti adekvatno reagovati na uočene izazove, rizike i pretnje. Pre svega je potrebno da Srbija definiše svoju spoljnopolitičku strategiju (ili još bolje – doktrinu). Voditi i daleko manje složenu spoljnu politiku je teško izvodljivo bez institucionalno definisanih prioriteta i opisanih instrumenata koji će biti korišćeni u spoljnopolitičkom pozicioniranju. Postavljati se *ad hoc* u međunarodnim odnosima je moguće činiti po pojedinim pitanjima i u određenim trenucima, ali ne uvek i stalno. Odnosno, ukoliko se u jednom trenutku čini da takvo pozicioniranje može doneti korist, već u sledećem ono može predstavljati uzrok potpune katastrofe. Spoljnopolitičko pozicioniranje države, ma koliko se u ovom trenutku činilo da u njemu makar i donekle ima geopolitičke logike, ne može dugoročno opstati na tome, već samo i isključivo minucioznim i stalnim analiziranjem geopolitičkih determinati koje utiču na ukupni položaj zemlje. Ukoliko se to čini, onda je moguće i preduzimanjem niza mera menjati aktuelna kretanja, uticati na transformaciju nepovoljnih geopolitičkih determinanti i činiti ukupni položaj države boljim ili podnošljivijim. U suprotnom, ukoliko je taj proces jednosmeran, država postaje objekat međunarodnih odnosa, ona nije subjekat koji može da utiče čak ni na unutrašnje-političke procese, a kamoli na transformaciju regionalnog geopolitičkog poretka.

Bibliografija

- Dugin, Aleksandar, *Osnovi geopolitike*, knjiga 1, *Geopolitička budućnost Rusije*, Ekopres, Zrenjanin, 2004.
- Đukanović, Dragan, Lađevac, Ivona, „Prioriteti spoljnopolitičke strategije Republike Srbije”, *Međunarodni problemi*, Vol. LXI, br. 3, 2009, str. 343–364.
- Evans, Graham and Newnham, Jeffrey, *The Dictionary of World Politics: A Reference Guide to Concepts, Ideas and Institutions*, Harvester, New York, 1992.
- Grčić, Mirko, *Politička geografija*, Geografski fakultet, Beograd, 2000.
- Haushofer, Karl, *De la géopolitique*, Fayard, Paris, 1986.
- Kegli, Čarls i Vitkof, Judžin, *Svetska politika: trend i transformacija, Svetska politika: trend i transformacija*, Centar za studije Jugoistočne Evrope, Fakultet političkih nauka, Diplomatska akademija, Beograd, 2004.

- Kilibarda, Zoran i Mijalkovski, Milan, *Geopolitika i terorizam*, Naučna knjiga i Akademija za diplomatiju i bezbednost, Beograd, 2006.
- Knežević, Miloš, *Mozaik geopolitike*, Institut za političke studije, Beograd, 2008.
- Knežević, Miloš, *Prizma Geopolitike*, Institut za političke studije, Beograd, 2013.
- Krejčí, Oskar, *Mezinárodní politika*, Ekopress, Praha, 2010.
- „Kvartalni monitor ekonomskih trendova i politika u Srbiji”, br. 47, decembar 2016.
- Miljuš, Brane, „Priroiti spoljnopolitičke strategije Republike Srbije”, *SVAROG*, br. 6, 2013, str. 71–87.
- Miletić, Andreja, „Geopolitika”, u: Milan Matić (prir.), *Enciklopedija političke kulture*, Savremena administracija, Beograd, 1993.
- Nikitović, Vladimir, *Demografska budućnost Srbije: imigracija kao izvesnost?*, Službeni glasnik i Institut društvenih nauka, Beograd, 2010.
- „Politički odnosi Republike Srbije i Evropske unije”, Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije, Beograd, 2017, www.mfa.gov.rs/sr/index.php/spoljna-politika/eu/rep-srbija-eu?lang=lat
- „Prikaz osnovnih makroekonomskih pokazatelja u Republici Srbiji u 2007. i 2008. godini”, Savez samostalnih sindikata Srbije, Izveštaj broj 08/08, Beograd, 2008.
- Proroković, Dušan, *Geopolitika Srbije: položaj i perspektive na početku XXI veka*, Službeni glasnik, Geopolitika, Beograd, 2012.
- Пророкович, Душан, „Эмиграция из балканских стран как непрерывный процесс”, Ин: *Политика и практика регулирования миграции в условиях современных вызовов*, Международная научно-исследовательская конференция „Тирасполь 2017”, Кишинэу, 2017, str. 38–42.
- „Prosečna potrošačka korpa: kupovna moć stanovništva”, Ministarstvo trgovine, turizma i telekomunikacija, Beograd, 2017.
- Stepić, Milomir, *Geopolitika: ideje, teorije, koncepcije*, Institut za političke studije, Beograd, 2016.
- Stepić, Milomir, *Srpsko pitanje – geopolitičko pitanje*, Jantar grupa, Beograd, 2004.
- „Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije”, *Službeni glasnik RS*, br. 88/2009.
- „Strategija odbrane Republike Srbije”, *Službeni glasnik RS*, br. 88/2009.
- “The Global Competitiveness Report 2011–2012. Appendix: Computation and Structure of the GCI 2011–2012”, World Economic Forum, Davos, 2012, www.weforum.org/docs/WEF_GCR_Report_2011–2012.pdf.
- Žaloudek, Karel, Eduard Hulicius (eds), *Encyklopedie politiky*, Libri, Praha, 2004.

Dušan Proroković

**GEPOLITIC DETERMINANTS OF THE FOREIGN POLICY POSITIONING
OF SERBIA AT THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY**

Abstract: The foreign policy positioning of the state is a process influenced by at least three indicators: the geographical position, the structure of the world political system (character of the current international relations) and historical experiences. All three of these indicators are related to the phenomenon of spatial (geographical) distribution of the power of key actors of international politics, at the regional or global level, today or in the past. Therefore, we can consider them as geopolitical determinants. In this article, we will present and analyze the geopolitical determinants that are related to all three indicators. The article consists of five parts. The first introductory part is dedicated to explaining what foreign political positioning means and what foreign policy is. The second part deals with geopolitical determinants that affect the country's foreign policy. The third part is devoted to the analysis of geopolitical determinants related to three indicators of the foreign policy positioning of the Republic of Serbia. The fourth part describes the current foreign policy of the Republic of Serbia and compares it with the findings from the third part of the paper. The fifth part is the final conclusion. The theoretical framework of this research is neorealism.

Key words: geopolitics, foreign policy, Serbia, Balkans, world political system, foreign policy positioning, geopolitical determinants.